
Usuelu ümberkorraldamine Eestis revolutsioonilise 1917. aasta kevadsuvel

Priit Rohtmets

Annotatsioon. 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni tulemusena otsustas Vene Ajutine Valitsus senised usulised piirangud kaotada ning deklareeris, et riik ja kirik kavatsetakse lahutada. Käesolevas artiklis käsitletakse selle tulemusena Eestis ja Venemaal usuorganisatsioonide ette võetud reforme ning nende sisu ja uuenduste üle toimunud diskussiooni. Eesti usuelus toona domineerinud luteri ja õigeusu kiriku liikmed otsustasid revolutsiooni tuules Eesti rahvuskubermangu eeskuju järgides püüelda suurema iseseisvuse suunas. Selle tulemusena jõudsid luterlased iseseisva vaba rahvakiriku põhikirja väljatöötamiseni ja uue kiriku väljakuulutamiseni, eestlastest õigeusklikud said aga esinduse Riia piiskopkonna valitsuse koosseisus ja suutsid endale valida esimese eestlasest piiskopi. Ka väiksemad usukogukonnad moodustasid uusi organisatsioone ja püüdsid end muutunud oludes ühiskonnas kuidagi positsioneerida. Selle tulemusena tekkisid revolutsioonijärgsel kevadsuvel arutelud, milline peaks olema usuorganisatsioonide vaimulaad, suhe haridusse ja kultuuri ning milline peaks edaspidi olema usuorganisatsioonide koht Eesti ühiskonnas. See oli ettevalmistus järgnenud Eesti omariikluse ajal toimunud diskussioonidele. 1917. aasta kevadsuvel kavandatud reformid olid aga eeskujuks alates 1918. aasta lõpust iseseisvas Eesti riigis ellu viima hakatud ümberkorraldustele.

Võtmesõnad: 1917. aasta revolutsioon, kiriku ja riigi suhted, Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik, Eesti vabakogudused, piiskop Platon

„Koosolekud, miitingud, kõned, valimised, võitlused maal ja linnas, külas ja alevis kestavad vahetpidamata. Üks kongress ei jõua teise jalust; konverents asub konverentsi kõrval. Terve elu on muutunud üheks suureks poliitikaliseks korrumtamiseks. Kõikide koosolekute, ettevõtete ja püüete tõukejõud on politika. Muud kõrgemad asjad, nagu kunst, luule, looduse armastus, kõlblus, ligimese armastus, usuküsimus, kannatavad politika mõju all, saavad sellega segatud. Vaikne, tagasihoidlik mees, kes enne ainult oma põllutööst huvitust tundis ja politikast midagi teada ei tahtnud, loeb nüüd hoolega ajalehte, võtab elavalt koosolekutest osa, on äge politika mees. Isegi naesed, lapsed ja vanakesed vaidlevad, vehklevad kätega, on äritatud ja „teevad politikat““ (Kaups 1917: 36).

Need Eesti baptistide ühe juhi Karl Kaupsi (1888–1968) sõnad iseloomustavad ilmekalt 1917. aasta kevadsuve revolutsioonilisi meeleolusid, ja nii nagu Kaups oma artiklis õigesti märkis, ei jäänud sel toimilisel ajal ka usuorganisatsioonid revolutsioonilainetest vintsumata.

Käesolevas artiklis luuakse revolutsioonilisel kevadsuvel usuelus aset leidnud muutustest ülevaatlik tervikpilt ja vaadeldakse lähemalt usuelus ette võetud reforme, millega Eesti usuühendused püüdsid sarnaselt Eesti rahvuskubermangu loomisega saavutada revolutsioonijärgses Vene riigis suuremat otsustusõigust. Selleks tuleb küsida, kuidas, millistel motiividel ja keda kaasates usuelus reforme kavandati, milline oli uuenduste üle peetud diskussioon ja kuidas tajuti usuelus ellu viidavaid reforme Eesti avalikkuses.

Usuelu varasematest reformikavadest kuni piirangutest priiks saamiseni 1917. aasta märtsis

1917. aasta veebruari lõpus alanud revolutsiooni esimene käegakatsutav tulemus oli Vene Ajutise Valitsuse 20. märtsil antud määrusega ühes rahvuslike kitsendustega kaotatud senised usulised piirangud (Karjahärm 2010: 411). Arvestades käimasolevat maailmasõda ja alates sõja algusest usuorganisatsioonide tegevusele seatud kitsendusi, vaimulike vastaseid repressioone, aga ka juba aastakümneid vahelduva eduga

tõstatatud usuelu reformimise vajadust, oli ajutise valitsuse määрус olulise, kurssi muutva tähendusega. See vallandas 1917. aasta kevadel usuorganisatsioonide reformide laine, mis toimus käsikäes ühiskonnas üldiselt valitsenud uuendusmeeleoludega.

Maailmasõda oli Vene riigi mahajäämust ja stagnatsiooni oluliselt süvendanud ning ebaedu ja majanduslikult üha raskemaks läinud olukord oli muutnud ühiskondliku meelsuse plahvatusohtlikuks. Ka kirikutest polnud rahva rahustamisel suurt abi loota, sest ühes usuorganisatsioone lühikese rihma otsas hoidva Vene riigi allakäiguga olid sama teed läinud ka kaks siinmail usuelus valitsevat kirikut: Vene Õigeusu Kirik (VÕK) ja selle Riia piiskopkond, kuhu kuulusid ka Eesti kogudused, ning Vene Evangeelne Luterlik Kirik kohalike konsistooriumide ehk kirikuvalitsustega Riias ja Tallinnas.

1905. aasta revolutsioon oli alanud küll paljulubavalt ja ühiskonnas valitsevad soodsad meeolud andsid lootust ka muutusteks usuelus, kuid kokkuvõttes suutis revolutsioon senist stagneerunud olukorda muuta väga vähe. 1905. aasta veebruaris esitasid 32 VÕKi vaimulikku ettepanekud kiriku reformimiseks, kirikukogu ei õnnestunud revolutsiooni ajal aga kokku kutsuda ja ehkki 1906. aastal alustas tööd kirikukogu kokkukutsumise ja kiriku reformimisega tegelev komisjon, ei suutnud see rohkemat reformiettepanekute publitseerimisest (Destivelle, O.P. 2015: 22–45).

Kõige olulisem 1905. aasta revolutsiooni tulemus oli aprillis keiser Nikolai II antud ususalivuse manifest, mis tagas küll vabama tegutsemise kristlikele vabakogudustele, vanausulistele ja teistele väiksematele uskkondadele, aga näiteks õigeusu kiriku jaoks oli selle mõju hoopis negatiivne, sest sellega anti inimestele õigus vabalt kirikut valida. See tähendas ka vabadust õigeusu kirikust lahkuda, mida kasutas revolutsioonijärgsel kolmel aastal siinmail üle 13 000 inimese. Väiksemas mahus jätkus sama tendents edaspidigi. Samas võib asja vaadata positiivsema poole pealt, sest see oli õigeusu kirikule Balti kubermangudes ka omamoodi tuleprooviks, millest ortodoksid kokkuvõttes võrdlemisi väikeste kadudega väljusid. See tähendab, et 1840. aastatest eestlaste sekka levinud õigeusk oli usuvabaduse saabumisel Eesti- ja Liivimaal piisavalt sügavad juured alla ajanud, et püsima jääda (Schvak 2018: 245; Rohtmets, Altnurme 2018: 224).

Eesti ja läti rahvusest luterlased olid kirikureformi projekte koostanud juba alates 19. sajandi lõpukümnenditest eesmärgiga suurendada koguduste enesekorralduse õigust. 1905. aasta revolutsiooni käigus olid kirikureformi küsimused päevakorral Tartus toimunud rahvaesindajate koosolekutel, aasta lõpus esitas Kolga-Jaani pastor Villem Reiman ühes lätlasest ametivenna ja hilisema Läti luteri kiriku piiskopi Kärllis Irbega oma ettepanekud kirikuelu reformimiseks, millega sooviti koguduse korralduses teha demokraatlikud muudatused, andes koguduse juhtimises voli maarahvast liikmeskonna enamusele. Reiman oli ka üks Jaan Tõnissoni juhitud Eesti Rahvameelse Eduerakonna asutajaid. 1909. aastal tuletas Tõnisson Postimehe veergudel kiriku reformikava meelde ja 1911. aastal saatsid Eesti pastorid kirikuvalitsusse märgukirja, et kirikukorralduse küsimus ei ununeks, kuid kumbki neist ettevõtmistest ei osutunud tulemuslikuks. Järjekindla mehana proovis Villem Reiman veel kord õnne, saates koguduse enesekorralduse eelnõu otse Vene riigiduumasse, püüdes nii läbi suruda koguduse liikmete õigust koguduse juhtimisest osa võtta (Reiman 2008: 490). 1913. aastal arutati riigiduumas aga hoopis valitseva aadli huvidest lähtuvat reformikava, mis jättis koguduses juhtohjad varanduslikult paremal järjel oleva aadli kätte, jagades koguduse valitsusorgani ehk kirikunõukogu varanduslikul alusel kolmeks kuuriaks. Selle arutelud aga tulemusi ei toonud, vaid lükkusid muudkui edasi, kuni algas suur ilmasõda (Saard 2000: 254–257).

Esimene maailmasõda aetas reformide nõudmise hoopis uude konteksti. VÕKi olukorda halvendasid rahalised raskused ja stagneerunud kirikuorganisatsioon, mis põhjustasid kokkuvõttes nii vaimulike kui ka valitsejate seas rahulolematust. Selle tulemusena hakati sõja ajal välja vahetama kirikujuhte. VÕKi juhtis keisri määratuna valitsev pühim sinod, mille eesotsas oli ilmikust ülemprokurör. 1915. aastal sunniti sellest ametist lahkuma 1911. aastast ametis olnud Vladimir Sabler (Desjatovski), kuid tema väljavahetamine ei jäänud viimaseks selliseks sammuks. Juba mõni kuu hiljem taandus sellest ametist Sableri ametijärglane Aleksandr Samarín. Temale järgnes Aleksandr Volžin, kes suutis ülemprokurörina töötada kuni 1916. aasta augustini, nii et enne 1917. aasta veebruari jõudis kirikut juhtida veel neljaski sõjaaegne ülemprokurör Nikolai Rajev. Kiriku reformimise

kavandamine küll intensiivistus, kuid ei teostunud nii Vene keerulise sisepoliitilise olukorra, aeglase bürokraatiasina kui ka sõja tõttu (Rohtmets 2016: 277–279).

Maailmasõja algus tähendas luteri kirikut juhtiva baltisaksa aadli seniste privileegide kadumist ja see avaldas luteri kiriku käekäigule sõja ajal ja hiljemgi olulist mõju. Saksamaaga sõdinud Vene impeerium leidis Balti kubermangude sakslastes sisevaenlase, kelle peal elati välja rahva ühtsuse tugevdamiseks vajalik laimukampaania ja repressioonid. Mitukümmend luteri vaimulikku, kaasa arvatud nii Eesti- kui ka Liivimaa kirikuvalitsuste juhid, saadeti Siberisse, suleti misjoni ja noorteorganisatsioonid, keelati saksa keele kasutamine ja Tartu ülikooli usuteaduskond muudeti venekeelseks. Luteri kiriku vastase retoorikaga läks kaasa ka õigeusu kirik ja eestikeelne õigeusu ajakirjandus (Must 2016: 94, 96, 116–122).

1916. aastal otsustas riigivõim usuteaduskonna aga hoopis sulgeda, kuid selleni enne 1917. aasta revolutsiooni siiski ei jõutud. Küll aga põhjustas vene õppekeele kehtestamine õppejõudude *in corpore* tagasiastumise, nii et 1916. aasta sügiseks jäid ametisse vaid kaks senist õppejõudu. Eestlaste ja lätlaste jaoks tähendas segane aeg aga hoopis ühe pikka aega päevakorral püsinud unistuse täitumist. Nimelt teostus viimaks soov saada ametisse eestlasest ja lätlasest praktilise usuteaduse professor. See toimus aga ajal, mil teaduskonna jätkamine ise oli aga küsimärgi all.

Väiksemate kristlike koguduste käekäik ei käinud maailmasõja ajal sugugi paremini. Luteri kiriku kõrval kahtlustati mitmeid teisi kristlikke uskkondi – näiteks vennastekogudust ja baptiste – sakslaste poole hoidmises. Lisaks sellele umbusaldati kristlikke vabakogudusi nende sõnumi levitamise viisi ja usulise intensiivsuse pärast. Vabakogudused tegid misjonitööd tööliste hulgas ja võimud kartsid sellest sündida võivat revolutsiooni. Seetõttu hakati alates 1915. aastast palvekoosolekuid piirama ja 1916. aastal keelati vabakoguduste tegevus sootuks. Sama saatus tabas vennastekogudust, mille üks juhte, Johannes Dunkel, saadeti sarnaselt luteri vaimulikele Eestist välja. Suleti ka vabakoguduste väljaanded, näiteks baptistide häälkanda Teekäija. 1917. aasta alguses asus Vene riik vabakoguduste seatud absoluutset keeldu leevendama ja töötas välja täpsed juhised palvekoosolekute pidamise kohta, aga neid õieti rakendada ei jõutud,

sest enne algas suur revolutsioon. Erinevalt õigeusu ja luteri vaimulikest, saadeti vabakoguduste jutlustajaid rindele. Sõttaminek polnud siiski läbinisti negatiivse alatooniga, sest vabakogudused nägid selles võimalust teha sõdurite seas misjonitööd.

Üldiselt jäi usuelu maailmasõja ajal aga rohkem kängu, ehkki sõja alguses näiteks laulatuste arv hoopis kasvas. Ent see oli sõtta minevate meeste tõttu tekkinud ajutine tõus. Tegelikult jätkus juba 1905. aasta revolutsiooni järel alguse saanud kiire ja järjekindel usuelu aktiivsuse langus. Samal ajal said vaimulikud sõja ajal tööd juurde, sest mehi saadeti rindele ikka kirikliku talitusega, vaimulikud pidid koguma mobiliseeritute kohta andmeid, vormistama sõdurite omaste kirjavahetust, tegelema hoolekandetööga ja muidugi matma ka oma kogudusse kuuluvad sõjas surma saanud mehed (Rohtmets 2016: 262–266).

1917. aasta konverentside ja kongresside kevad-suvi

1917. aasta kevadel asendas revolutsioon senise võrdlemisi rusuva pildi täiesti uue lootusega. Vahest ehk kõige silmatorkavam ongi esimeste revolutsioonisündmustega kaasnenud meeleolumuutus, mis peegeldus eeskätt ajakirjanduse vahendusel avalikkuse ette toodud sõnumites. Sõda käis ju tegelikult edasi ja vaenlane oli Eesti piiridele võrdlemisi lähedal, aga 1917. aasta kevadel Venemaad haaranud millegi uue loomise laine ei lasknud sõja meeleoludel enam domineerida. Balti kubermangudes haaras reformide läbiviimine kogu ühiskonna.

Nii võtsid usuliste piirangute kaotamise järel ka usuelus maad uuendusmeelolud. Ülal kirjeldatud 20. sajandi algusaastate taustal on selge, et eeltöö reformide teostamiseks olid käinud juba vähemalt 1905. aasta revolutsioonist, aga tegelikult kauemgi. Luteri ja õigeusu kiriku puhul tuleb 1917. aasta kontekstis silmas pidada, et uuenduste elluviimine algas nii kesktasandil kui ka kohalikul rahvuslikul tasandil. Nii nagu Eesti ühiskonna eri eluvaldkondade puhul, on ka usueluga seoses oluline rõhutada eestlaste jaoks 1917. aasta kevadel saavutatud kõige suuremat poliitilist töövõitu – rahvuskubermangu autonoomia kehtestamist (Saard 2000: 280). Rahvus polnud tähtis ainult kubermangupiiride määramises, vaid oli oluline tegur ka kiriklike reformide kavandamisel.

Õigeusklike jaoks algas kõik juba mõni kuu enne revolutsiooni. 1916. aasta detsembris saatsid Riia piiskopkonna valitsusele märgukirja Tallinna eesti rahvusest õigeusklikud, milles juhiti tähelepanu eestlaste kehvale olukorrale kirikus, alustades õigeusu koolidest ja vajadusest anda seal õpetust emakeeles, lõpetades vaimulike kehva palgaga. Tähtsaimana küsiti piiskopkonna valitsuselt koguduste enesekorraldusõigust ja nõuti, et piiskop mõistaks kohalikku keelt. Et rahvusi oli Balti kubermangude kirikus palju, sooviti oma rahvusest vikaarpiiskoppi ja rahvuspiiskopkonda (Märgukiri 1916: 2). Maailmasõja ajal oli Riia evakueerimise tulemusena asunud Tartusse Riia piiskopkonda juhtiv peapiiskop Joann (Smirnov), kes eesti keelt ei mõistnud. See oli soovi oma rahvusest piiskopi järgi veelgi süvendanud. Juba 1916. aasta veebruaris oli Riia piiskopkonna valitsuse, Balti õigeusu vennaskonna ja VÕKi pühima sinodi poole pöördunud Tartus töötav preester Anton Laar, kes oli samuti nõudnud eestlasest vikaarpiiskopi ametisse määramist. Laari ettepanekuid oli Tartusse evakuatsiooni tulemusena elama asunud piiskopkonna õigeusu vaimulikkond küll arutanud, ent ühtegi otsust selle tulemusena vastu ei võetud (Rimestad 2012: 74–75).

1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel kogunesid 6. aprillil (vkj) Tallinnas Eesti õigeusu koguduste esindajad, et detsembris esitatud märgukirja põhimõtteid toetades koostada täpne reformikava Eesti õigeusu kiriku ümberkorraldamiseks. Seegi oli aga alles eeltöö maikuus toimuva Riia piiskopkonna täiskogu jaoks. Mida nõupidamisel nõuti? Vaimulike hariduse andmine sooviti viia Tartu ülikooli juurde, sest Riia vaimulikule seminarile heideti ette liiga madalat taset; rõhutati eesti keele suurendamise vajadust asjaajamises, koolihariduses ja jumalateenistustel; sooviti koguduse õigust valida ise ametisse preester, sest seni oli seda teinud piiskop, kel polnud kohustust küsida koguduse arvamust; korrati nõudmist organiseerida rahvuslik piiskopkond ja liita Pihkva piiskopkonna eestikeelsed alad ehk Setumaa ning viimaks kõlas esmakordselt soov asutada Eesti õigeusu koguduste liit ja kehtestada kiriklik omavalitsus ehk autonoomia (Schvak 2015: 44).

Aprillis alustasid kirikukorraldustöödega ka Eesti luterlased. Nii nagu õigeusklike puhul, avaldasid luterlastele ühelt poolt mõju kiriku kesktasandi reformid, aga sama palju ka Vene Ajutise Valitsuse

algatatud kiriku ja riigi lahutamine ning Eesti rahvuskubernangu moodustamine. Aprillis jõudis kohalikesse konsistooriumitesse Petrogradis asuvast peakonsistooriumist teadaanne, et kiriku jaoks hakatakse välja töötama uut korraldust. 12. aprillil 1917. aastal kogunesid seda Tallinnas arutama Eestimaa konsistooriumi liikmed.¹ Samal päeval saatis Viljandi maakoguduse õpetaja Jaan Lattik kirja Viljandi praostkonna õpetajatele ja tervele hulgale teistele ametivendadele, et kõneleda kiriku reformimise vajadusest. 25. aprillil 1917. aastal kogunesidki Viljandi kirikumõisa Viljandi praostkonna vaimulikud ja mõni üksik kirikuõpetaja väljastpoolt praostkonda. Uuenduste arutamiseks tuldi taas kokku maikuu alguses. Kolme Balti kubermangu Saksa koguduste õpetajad olid aga jõudnud Tartusse kokku tulla juba 21. aprillil. Koosolekust osa võtnud 27 vaimulikku otsustasid, et maakiriku (sks *Landeskirche*) vorm võiks jääda püsima, mis tähendaks tihedamaid sidemeid kohaliku omavalitsusega ja aadliga. Tõsi, koosolekul ei välistatud ka vabakiriku ehk riigist lahutatud kiriku kehtestamist, kuid sellega seoses kardeti kiriku lagunemist rahvuslikul alusel, mis oleks saksa luterluse Balti kubermangudes suure tõenäosusega likvideerinud (Saard 2000: 282).

Mingeid otseseid seoseid kirikuvalitsuse tegevuse ja Eesti vaimulike üleskutse vahel pole õnnestunud luua, sest ehkki kohalik kirikuvalitsus asus kiriku kesksvalitsuse reformimeelsust toetama, ei pöördunud ta selles küsimuses Eesti rahvuslike ringkondade poole, ehkki kirik kavatseti ümber korraldada just rahvuslikul alusel. Selle asemel on eestlased rõhutanud juba kiriku asutamisest alates, et nende ettevõtmine toimus omal käel, sest kirikus valitses peataolek. Veidi valgust heidab aprillis valitsenud meeoludele Postimehes ilmunud artikkel, kus viidati kartusele, et vaatamata usuliste piirangute kaotamisele jäi eelisseisund Vene riigis õigeusklikele. Selle vältimiseks tuli luterlastel nõuda kiriku ja riigi lahutuse seadustamist ja kohaliku usuelu allutamist rahvuskubernangu valitsuse alla. Seetõttu on loomulik, et maikuu alguses Tartus taas kogunenud rühm Eesti luteri koguduste

¹ EELKKA (Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv), Протоколы Есляндской Евангелическо-Лютеранской Консисторий за 1916 годъ и 1917, 12.4.1917.

vaimulikke tegeleski just kohaliku rahvuskubernangu luteri koguduste reformimise ettevalmistamisega (Eesti Evangeli-usu kirikukogu kokkukutsumine 1917: 3). Siinsed kohalikud luterlased pidasid võimalikuks asutada uus kirik, mille territoorium ühtis rahvuskubernangu omaga. Tegelikult kaasati maikuus kokku pandud põhikirjakavandi kohaselt kirikusse siiski ka väljaspool Eestit Vene riigi territooriumil asuvad eesti kogudused, kuid kiriku territoorium ühtis siiski rahvuskubernangu piiridega. Kirik muudeti üle mitme sajandi taas episkopaalseks ehk piiskopi juhitavaks. Ettepaneku kohaselt resideeris kirikut juhtiv piiskop Tallinnas, Lõuna-Eestis asus piiskopi asemikuna vikaarpiiskop.

Maikuu alguses otsustasid kokku tulnud vaimulikud, et kuu lõpuks kutsutakse kokku Eesti koguduste esindajate koosolek, et seejärel kirikukorralduse ettepanekud Vene Ajutisele Valitsusele esitada. Selleks saadeti kogudustesse kirikukongressi üleskutse. Senine kirikureformide eestkõneleja Villem Reiman vaakus samal ajal oma Kolga-Jaani pastoraadis hinge. 4. mail postitas ta Kose koguduse õpetajale Harald Pöllule kurva kirja, märkides, et „tähtsatest nõupidamistest ei saa ka osa võtta. Ei ole minevast suvest saadik enam suutnud jalga kodust välja pista.“² Mõni nädal hiljem ta surigi, ent kiriku reform oli selleks ajaks juba käima lükatud.

Nii nagu eesti õigeusklike 1917. aasta aprillis toimunud esimese revolutsioonijärgse koosoleku puhul, millest võttis lisaks 27 preestrit ja neljale diakonile osa 30 ilmikut, ja maikuus kogunenud täiskogu koosolekule, millel osales üle 300 saadiku, kellest eestikeelseid kogudusi esindas koguni 83 ilmikut ja 41 vaimulikku), oli ka 31. mail 1917. aastal Tartus alanud Eesti luteri koguduste asemike esimese kirikukongressi puhul oluline koguduste esindajate laiapõhjaline kaasatus. See oligi õigupoolest kirikutes toimuva puhul tõeline murrang, sest varem olid koos käinud küll vaimulikud, aga koguduste esinduskogu, millel oleks õigus kiriku käekäigu üle otsuseid langetada, oli puudunud. Muidugi toimus luteri koguduste esindajate valimine kirikukongressile Eesti eri paigus erimoodi, sest

² KM EKLA (Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv), f 105, m 71:8, 2/2. Villem Reiman Harald Pöllule, 4.5.1917.

juhised valimiste läbiviimiseks puudusid, oli ju tegemist eesti koguduste initsiatiiviga. Mõnel pool organiseeriti selleks eraldi koosolek, teisel selliseid valimisi toime ei pandud, vaid saadeti mõni koguduse ärksam mees. Kokku osales esimesel kirikukongressil vähemalt 322 inimest, kelle seas olid ülekaalus koguduste saadikud. Ainsa varjuküljena polnud kongressile kutsutud koguduste kõstreid, kes tundsid end sellest ka riivatuna ja kavandasid oma koosolekut. Kirikukongressi koguduste asemike nimekirjas domineerisid Eesti nimed, samal ajal kui vaimulikkonnas valitses rahvuste vahel tasakaal: kohal oli 38 eesti ja 37 saksa rahvusest pastorit (Saard 2000: 289–290).

Koguduste saadikud polnud kongressile tulnud lihtsalt õpetajate juttu kuulama, vaid ise kõnelema ja kiriku tuleviku üle vaidlema. Teiste seas võttis kongressil aktiivsena sõna toona kõigis tähtsust omavates ühiskondlikes ettevõtmistes osalenud Jaan Tõnisson, kes oli kongressil Tartu Pauluse koguduse saadikuna. Kongressi kulminatsiooniks kujunes resolutsioonide vastuvõtmine, millega sätestati, et Eesti koguduste asutatav iseseisev kirik on vaba rahvakirik ehk riigist lahutatud vabakirik, mis töötab rahvakirikuna oma rahva keskel. Rahvuslikku jagunemist Eesti koguduste esindajad siiski ei toetanud, küll aga peeti oluliseks rõhutada usulises töös rahvuslike eripäradega arvestamist. Rahvuslikuks eraldumiseks puudus eestlaste vaatevinklist ka põhjus, sest eestlased olid kirikus ju ülekaalus ja demokraatliku kirikukorralduse kehtestamisega oleks võim kirikus paratamatult neile kuulunud.

Kongressil võeti vastu ka otsus usuõpetuse kohta, toetades selle jätkuvat õpetamist koolides, ja avaldus usuteaduskonna säilimise kohta. Esimese lugemise läbis uue kiriku põhikiri, milles kajastusid juba enne revolutsiooni kõlanud soovid rajada koguduse juhtimine demokraatlikule alusele. Nüüd laienes see kogu kirikule. Põhikirja edasiseks redigeerimiseks valiti kongressil komisjon, mis jätkas tegevust kuni teise kirikukongressini, mis õnnestus maha pidada alles 1919. aasta septembris ehk juba iseseisvas Eesti Vabariigis (Rohtmets, Salumäe 2011: 1148–1149).

Hinnangud esimesele kirikukongressile sõltusid suurest sellest, kas kongressi otsused olid hinnangu andjale meelt mööda või mitte. Kõige positiivsemalt kõneles vahetult pärast kongressi üks selle eestvedajaid

ja vaba rahvakiriku printsiibi sõnastaja, Tartu ülikooli tegeliku usuteaduse professor ja Laiuse koguduse õpetaja Johan Kõpp, kes kirjutas 1917. aasta hilissuvel Kose koguduse õpetajale Harald Põllule: „Mina näen I kirikukongressi suuremat tähendust selles, et meil võimalus oli kord teatavas mõttes endid iseseisvad tunda olevat, vabad sellest eeskostmisest, mis meie Kiriku-elu vandeaks on olnud ja veelgi on.” Kõpp jätkas sama emotsionaalselt: „Ma pean ütlema, et ma enam ei mäleta, millal ma nii sisemiselt rõõmus oleksin olnud, kui meie esimesel kirikukongressil. Midagi väga ülendavat oli selles vaimus, mis kongressil valitses, tundus kõrguste-õhu (Höhenluft) liikumist, need päevad olid minule ilusamate hulgast, mis mull üleüldse elus on olnud.“³

Kirikus valitses 1917. aasta suvel peataolek, sest kubermangupiiride nihkumise järel ei teatud enam, kellele kiriklikult allutakse. Pärnu ja Viljandi praostide soov oli Eesti ala kiriklikult ühendada, ent see teostus tegelikult alles 1919. aasta alguses ehk juba iseseisvas Eestis. Pärnu praost Woldemar Schultzi kirjas Viljandi praostile kajastub hea annus segadust. Nii näiteks ei teadnud Schultz, millise ülemuse poole pöörduda: „Mina õnnistasin kaks kandidaati, aga mina ei tea, kellele mina seda pean teada andma“.⁴

1917. aasta maikuu lõpus kogunesid taas ka õigeusklikud. Selleks ajaks oli VÕKi sinod kirikukorda ajutiselt juba leevendanud, võimaldades kokku kutsuda piiskopkondades erakorralisi koosolekuid ja laiendada selle liikmeskonda ka ilmikutele ning lubada praostkondade juures tegutseda valitaval praostkonna nõukogudel (Škarovski 2010: 62–65).

Enne 25. mail Tartus alanud Riia piiskopkonna erakorralise täiskogu koosolekut kogunesid Eesti koguduste esindajad 24. mail veel kord nõu pidama. Kui luterlaste puhul organiseeriti eesti ja saksa koguduste koosolekud teineteisest eraldi, siis õigeusklike puhul viidi see läbi üheskoos, ent eestlaste ja lätlaste soovi tõttu toimus täiskogu koosolek esialgu kolmes rahvuslikus rühmas. Ka üksmeel oli õigeusklike seas suurem kui luterlaste seas. Täiskogul jõuti kokkuleppele, et kohalike koguduste

³ RA, EAA (Rahvusarhiivi Eesti Ajalooarhiiv), f 1201, n 1, s 89, l 12–13.

⁴ RA, EAA, f 1207, n 1, s 256, l 59. Woldemar Schultz Mihkel Jürmannile, 1.9.1917.

jaotus peaks edaspidi olema rahvuslik ehk teisisõnu pidid nii eestlased, venelased kui ka lätlased saama oma rahvusest piiskopi. Samuti avaldati toetust õigeusu jätkuvalle eristaatusele Vene riigis, mida kinnitas 14. juulil 1917. aastal nn südametunnistuse vabaduse määrusega ka Vene Ajutine Valitsus. Sama määruse kohaselt anti nendele inimestele, kes kirikusse ei kuulunud, võimalus oma perekonnaseisuasjad korda ajada omavalitsuste juures. Näiteks Tallinnas oli selle tulemusena võimalik „usuvabade“ perekonnaseisutoiminguid teha ka linnavalitsuses (Usuvabade kodanikkude registreerimine 1917: 6).

Kõige suuremad erimeelsused ilmnisid täiskogul hariduse viimise üle Tartu ülikooli, mida Eesti koguduste esindajad olid mäletatavasti ette pannud, kuid mis teiste rahvuste esindajate seas toetust ei pälvinud, nii et lõpuks pidid eesti kogudused leppima Riia seminari reformimisega ja suutsid erandina otsusesse lisada vaid tulevikku puudutava märkuse, et usuteaduslik ettevalmistus peaks kuuluma Tartu ülikooli juurde. See käis koos vaimuliku haridusliku tsensuse nõudmisega, et vaimulikel oleks vähemalt keskharidus (Kokla 1917: 277–279).

Täiskogu kontekstis on oluline märkida, et Riia piiskopkonna ajutise nõukogu koosseisu said täiskogu järel ka eestlaste esindajad. See oli ajaloos esmakordne juhtum ja sellega edestasid õigeusklikud luterlasi, kes deklareerisid esimesel kirikukongressil vastu võetud resolutsiooniga küll uue kiriku asutamist, kuid võimu juurde kirikus veel ei saanud. Riia piiskopkonna nõukogu tegeles uuenduste elluviimisega täiskogu järel võrdlemisi innukalt edasi. VÕKi pühimale sinodile saadeti ettepanek piiskopkonna rahvuslikul alusel ümberkorraldamiseks, ent sinod seda täielikult ei arvestanud, vaid pidas 26. juulil 1917. aastal langetatud otsusega õigeaks avada ainult üks uus vikaarpiiskopkond, mille keskus pidi tulema Tallinnasse. 9. augustil kogunenud piiskopkonna täiskogul valiti järgmisel päeval sellele ametikohale senine Petrogradi eesti koguduse ülempreester Paul Kulbusch. Nii nagu luterlased, pidasid ka eestlastest õigeusklikud oluliseks rõhutada, et vikaarpiiskop peab olema kõikide Vene territooriumil asuvate eesti koguduste ülemkarjane, aga nii nagu luterlaste puhul, ei leidnud see põhimõte tegelikult kunagi ellurakendamist. Kulbuschi ametisse panek venis küll 1917. aasta lõpu, kuid sellele vaatamata sai temast esimene eestlasest piiskop (Rohtmets 2016: 99–101).

Mõni päev pärast täiskogu lõppu algas VÕKi suur kirikukogu, mis paistis silma ülimalt demokraatliku korralduse poolest. Selle esimesest koosolekust võttis osa 73 piiskoppi, 192 preestrit ja koguni 217 ilmikut. Niisiis oli ilmikute hääl kirikukogul väga hästi esindatud. Olulisima otsusena taastas kirikukogu 4. novembril 1917. aastal patriarhaadi ja valis sellele järgneval päeval Moskva ja kogu Venemaa patriarhiks Moskva ja Kolomna metropoliidi Tihhoni (Kalkandjjeva 2015: 12–13).

1917. aasta kevadsuve meeleolud ei kajastunud ainult suurte kirikute, vaid ka väiksemate usukogukondade tegevuses. Nii kogunesid näiteks juunis Narvas Eestis tegutsevad adventistid, kelle esimene kogudus Eesti alal oli loodud 1897. aastal Tallinnas ja ametlikult registreeritud 1904. aastal. Nüüd, revolutsiooni järel, pandi aga alus Seitsmenda Päeva Adventisti Usuühingute Eesti Liidule ehk toonase nimega Seitsmenda Päeva Adventkoguduste Eesti Ühisusele (Viirsalu 2001: 87–88). 1917. aastal hakati välja andma ka oma ajakirja (Pilli 2018: 293).

Oma ajakirja Teekäija lükkasid taas käima ka baptistid, kes kogunesid 9. juunil koguduste esindajate koosolekule Rummusse. Vabakogudusi eristas luteri ja õigeusu kirikust erinev korraldus. Nad olid juba oma siinse tegevuse algusest 19. sajandi lõpus rakendanud kogudusse kuulumise vabatahtlikku printsiipi, mis käis käsikäes oluliselt demokraatlikuma koguduse korraldusega. Ent nagu konverentsi ülevaates mainiti, tõusid vabal ajal esile mitmesugused küsimused, mis endistel aegadel meeldegi ei tulnud. Üheks selliseks oli näiteks küsimus naiste osalemisest koguduse juhtorganites. Koosolekul otsustati naiste valimist koguduse saadikuks põhimõtteliselt toetada (Meie konverentsilt. Teekäija, nr 1, juuli 1917, 9). Samal ajal, kui kõneldi koguduse korrast ja pandi paika ristimise kord, kirjeldati ristimisele seatud nõudeid ning selle juures toonitati, et ristima peab selleks ette nähtud inimene ja see amet polnud naistele lubatud, vaid oli taunitav nagu ka iseenese ristimiseks vette kastmine (Teekäija nr 2, august 1917, 22. Meie konverentsilt).

Märgatavad järeleandmised tehti 1917. aasta kevadsuvel usuõpetuse küsimuses, sest kui varakevadel oli kirikutes veel veendumus, et usuõpetus peab jääma kohustuslikuks õppeaineks, siis suvel hakati seda seisukohta olude sunnil revideerima. Nii näiteks otsustas augustis

ka õigeusu Riia piiskopkonna täiskogu, et usuõpetus olgu vabatahtlik õppeaine. See oli osa laiemast programmist kirikud ja kooliharidus teineteisest lahutada. 1917. aasta aprillis toimunud esimesel rahvahariduse kongressil kõlas esmakordselt seisukoht, et Eesti üldhariduskoolid tuleb reformida Prantsusmaa ja Ameerika kujul demokraatlikeks, mis tähendas kooli vabastamist kiriku järelevalve alt. Sellega seoses mainiti ka usuõpetuse muutmist vabatahtlikuks õppeaineks ja selle metodoloogia kaasajastamist. Seda kinnitati juunis toimunud teisel kongressil vastu võetud resolutsiooniga, milles nõuti ühtlasi, et usuõpetus peab olema interkonfessionaalne ja hinnete panemine ning eksamite sooritamine selles aines ei peaks olema vajalik (Valk 1997: 18–19; Andresen 2002: 365–366).

Õigeusu koolide olukord muutuski juba 1917. aasta juunis, sest Vene Ajutise Valitsuse antud määrusega võeti õigeusu koolid riigile. See oli ka õigeusklike koosolekute üks aruteluteemasid ning seal nõuti, et koolihooned ja vara jääksid ka ülemineku järel siiski koguduse kätte ja kogudustel säiliks hääleõigus koolide nõukogudes. Need arutelud muutusid eriti teravaks 1917. aasta septembris, kui Ajutise Valitsuse 20. juuni määrust hakati täitmisele pöörama. Sellesse kõigesse tõi aga taas muutuse 1917. aasta oktoobris toimunud enamlaste võimuhaaramine, mis külvas üle kogu Vene riigi suurt segadust ja peatas senised ümberkorraldused. Enamlaste võimule 1918. aasta veebruaris järgnenud Saksa okupatsiooniajal taastati üldjoontes revolutsioonielne olukord. Uus katse usuelu reformida võeti ette juba 1918. aasta lõpus, mil Eestis võttis võimu üle Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus. Nende uuenduste puhul võeti arvesse just 1917. aasta kevadsuvel kavandatud reforme ja sellest lähtuvalt ongi oluline näha otsest seost 1917. aasta kevadsuviste sündmuste ja Eesti omariikluse algusaastate usuelu reformide vahel.

Uuenduste elluviimise ja järjepidevuse säilitamise raskused

Eesti inimesed kuulusid 1917. aastal vaatamata aktiivse usuelu järjekindlale langusele siiski praktiliselt sajabrotsendiliselt mõne usuorganisatsiooni liikmeskonda. Religioossus oli toona ühiskondlikuks

normiks, sest olid ju ka näiteks kõik perekondlikud toimingud mõne kirikuga seotud. Usulist kuuluvust küsiti ülikooli astumisel ja ametitesse määramisel. Kui võtta aluseks 1922. aastal tehtud rahvaloendus, mis annab rahva usulisest kuuluvusest neil aastatel üldjoontes tõetruu pildi, määratles umbes 78% inimestest end luteri kiriku liikmena, 19% õigeusu kirikusse kuuluvana ja ülejäänud väiksemad usukogukonnad jagasid allesjäänud paar protsenti Eesti elanikkonnast. Nende arv, kes ütlesid, et nad ei kuulu ühegi usuorganisatsiooni liikmeskonda, oli alla 1% (1922. a üldrahvalugemise andmed. 1924: 138–139).

Suurema osa Eesti elanikkonna kuulumine mõne usuorganisatsiooni liikmeskonda tähendas, et usulisi talitusi ega usulisi tundeid ei võõristatud, ehkki avalikkuses olid alates 1905. aastast sotsialistliku mõtte leviku taustal süvenenud ka kiriku- ja religioonivastased meeleolud. Peamine kriitika oli aga suunatud luteri ja õigeusu kiriku seisusliku positsiooni pihta. See, et religioossus oli inimese elu loomulik osa, tähendas ühtlasi seda, et usuelus oli väga palju eri variatsioone. Eesti eri paigus olid erinevad usulised traditsioonid ja usuline intensiivsus, eri haridustasemega inimesed kogesid usulisi tundeid erinevalt. Kahtlemata oli usuelu kujundamisel oma osa ka eri uskcondade ajaloolistel ja õpetuslikel seisukohadel ning vaimulike isikupäral. Oli neid, kes otsisid kainemat usulist maailmapilti ja nägid vaimulikus eeskätt moraalset eeskujut, ent teisalt oli ka neid, kes vajasisid intensiivsemat ja emotsionaalsemat usuelut, mida pakkusid nii vabakogudused kui ka näiteks vennastekogudus.

See mitmekesisus avaldus loomulikult ka 1917. aasta kevadsuvel ette võetud uuendustes. Reformide kavandamine ei möödunud seetõttu sugugi rõõmsas üksmeeles. Erimeelsuste esilekerkimise põhjuseid oli mitu: kõigepealt moodustasid eri rahvusrühmad omaette väikesi inforuume. Neis rühmades suhtuti kardinaalselt erinevalt minevikku ja seetõttu käsitleti ka revolutsiooniga loodavat tulevikku muidugi erinevalt. Kui eestlaste jaoks oli tegemist võimalusega usuelu uueks luua, siis suurem osa saksa ja vene rahvusest inimesi oli hoopis alalhoidlikumalt meelestatud. Miks? Sest usuelu reorganiseerimine ei tähendanud mitte üksnes uute organisatsioonide loomist ja ohtu, et vene ja saksa vähemused kõrvaldatakse võimult, vaid samamoodi uue vaimulaadi juurutamist. See tähendas usuelus väga erinevaid

tahke – rahvuskeelse liturgia juurutamisest kuni vaimulike ülesannete määratlemise ja väljanägemiseni. Vaimulaad omakorda oli aga seotud usuliste seisukohtadega ja selle mõjul ei jooksnud erimeelsused alati sugugi rahvuslikke piire pidi. Hoopis suuremaks erimeelsuse põhjustaks olid teoloogilistele seisukohtadele toetuvad vastukäivad arusaamad kiriku kohast ühiskonnas. Sellega seoses lahati kiriku liikmeskonna kujunemise printsiipe ja kiriku sõnumi ning kogukondlike ülesannete vahekorda. Viimselt oli küsimus selles, mida sülle sadanud vabadusega pihta hakata.

Kõige ilmekamaks näiteks on ajakirjanduses luteri kiriku esimese kirikukongressi järel lahvatanud sõnasõda. 8. juunil ilmus Ristirahva Pühapäevalehes artikkel „12 lauset Eestimaa Ew.-Lutheruse usu waba kiriku ukse külge“, mille autor oli pseudonüümi Hingekarjane taha varjunud Mihkli koguduse õpetaja Nathan Aunverdt. Kui esimesel kirikukongressil oli kõneldud palju inimese usuliste tunnete vabadusest, kirikust kui kristliku kultuuri edendajast ja kogukondlikust organisatsioonist sooviga kirikut inimestele sel moel lähendada, siis Aunverdt vastandas sellele kiriku ajatu kuulutussõnumi. Kirikut kandis nelipühi vaim, mitte kultuurilised ülesanded. Sel põhjusel ei saanud rõhutada ka mingeid rahvuslikke kiriklikke eripärasid, sest kirik oli rahvusteülene moodustis, kuhu Kristuse kuulutussõnumi ümber pidid ühtmoodi kuuluma eri rahvuste esindajad. Ta nõudis kiriku liikmeskonnale rangemaid nõudmisi, sest kiriku tegevusest võisid osa võtta vaid „sõna ja teoga laitmatud“ inimesed. Seejuures piiras ta erinevalt vaba rahvakiriku põhikirjaelnõust naiste osalemist koguduse juhtimises.

Oluline oli ka laitmatu käitumise ja absoluutsiooni sidumine õigusega vajaduse korral rakendada kirikus kiriklikku kari ehk korda. Nii pidi olema kirikust võimalik välja heita need, kelle õpetuslikud tõekspidamised polnud kooskõlas kiriku õpetusaluste valitseva tõlgendusega ja kes ei elanud õpetusele vastavat kristlikku elu. Aunverdt pidas vajalikuks kirikuõpetajate koolitamine viia vaimulikku akadeemiasse, rõhutades mitte hariduse olulisust, vaid vaimulikku kasvatust, mis oli ülikoolis sattunud haledasse olukorda (12 lauset... 1917: 12). Hinnangu andmine ja uuenduste poole püüdlamine sõltus sellest, milline olukord ühes või teises organisatsioonis oli enne revolutsiooni valitsenud. Nii

olid eestlastest õigeusklikud vaevelnud erinevalt luterlastest just kehva haridusega vaimulike tõttu ja soovisid seetõttu liikuda risti vastupidises suunas ning koolitada oma preestreid ülikoolis.

3. juulil 1917. aastal ilmus Ristirahva Pühapäevalehes teinegi kirjatöö, mille autor kasutas pseudonüümi Valgeoru ja kes jätkas Aunverdti seisukohtade esitamist. Temagi vastandus teravalt usuelu domineerivale uuendusmeelsusele, kartes sellega seoses ka teoloogilise liberaalsuse võidukäiku. Nii küsis ta retooriliselt, kas need, kes kiriku korralduse reformimisega tegelevad, ka tõepoolest kirikust hoolivad ja lõpetas artikli sõnadega: „Senine takistav rahvusline vahesein on langemas. Edaspidi ei saa meie kodumaa kiriku vallas vist mitte enam „eestlane või sakslane?“ märgusõnaks olema, vaid: „Piibel või Paabel? Kristus või Vastukristus?““ (Kirik kui kultura-tegur 1917: 109–110).

See oli luteri kirikus kõlav alalhoidlik hääl, mis muutus eriti valjuks 1920. aastatel, kui 1917. aastal algatatud kirikukorraldusreformi mõjul peeti maha väga terav võitlus teoloogiliselt eri seisukohti esindavate teoloogiliste voolude vahel. See ähvardas kiriku 1920. aastate keskel puruks kiskuda ja hulk kogudusi tegutseski omaette põhikirjade alusel. Neis osa kuulus ja osa ei kuulunud kirikusse.

Aunverdt nõudis head läbisaamist vennastekogudusega, mis oli koondanud usuliselt aktiivsemaid ja intensiivsemat usuelu elavaid luteri kiriku liikmeid. Selle kohta väitis Riia Jakobi koguduse õpetaja Theodor Tallmeister 1917. aasta augustis Aunverdtile vastates, et inimesi on võimalik kiriku juurde tuua hoopis kaasaegse usuteaduse abil, viidates vennastekogudusele kui ajale jalgu jäänud nähtusele. Uuema usuteadusega pidid kursis olema ka vaimulikud ja selleks tuli kirikuõpetajatel ülikoolis läbi käia „puhastustest“, et usuasjust sotti saada. Usualuste normatiivsele sõnastusele viitas Tallmeister kui kato-liiklikule põhimõttele, millel protestantlikus kirikus ei tohtinud kohta olla. Oponeerimine katoliiklusele oli toonases luteri kiriku retoorikas väga tavaline (Ka üks ettepanek 1917: 129–130).

Samamoodi küsis Karl Kaups 1917. aasta augustis baptistide ajakirjas Teekäija revolutsioonijärgset poliitilist ja ühiskondlikku elu silmas pidades, kas baptistid peavad uue poliitilise ja ühiskondliku eluga kaasa minema, ning vastas, et poliitilisest elust osavõtmine ja maailma

vaimu kogudusse sissetoomine on kurjast. Eraldi viitas Kaups sotsiaaldemokraatidele, kes olid revolutsiooni tuules taas jõudu kogunud. Kaups küsis, kas nende eesmärgid, nagu poliitiline rahu, vendlus, vabadus ja üheõiglus on poliitilisel teel kättesaadavad, ja pidi taas kord eitavalt vastama. Need olid kõik hoopis piibellikud ideaalid ja selles mõttes olid baptistidel sotsialistidega küll ühesugused eesmärgid, ent eesmärgini viis tema sõnul ikka ainult usuline tegevus. Kaupsi seisukohad olid nähtavasti piisavalt provotseerivad, et toimetus lisas artikli järel kommentaari, et autor pidanud silmas sellist poliitikat, mis kiskus inimesed omakasu eesmärgil poliitilisse võitlusesse ja inimesi seeläbi Jumalast lahutas, mööndes lõpuks, et poliitika kohta oleks vaja rohkem selgitusi anda (Kaups 1917: 36–41).

Samas olid Kaupsi vaated kooskõlas baptistide seisukohtadega n-ö ilmalikust ühiskonnast. Nii näiteks arutati 1917. aasta juunis toimunud baptistide esimesel revolutsioonijärgsel konverentsil koguduste korraga seoses ka küsimust, kas baptistid võiksid käia teatris, näitustel või sarnastes kohtades. Uskliku inimese osalemine sellistel üritustel mõisteti „üksmeel armuta hukka, piibli ja Jumala meeste ütelnuste põhjal“. Samamoodi hinnati laste koolipidusid, kuhu baptistidest vanemad oma lapsi poleks pidanud lubama (Meie konverents 1917: 24).

Kaupsi kriitika valguses on huvitav märkida, et samal ajal olid vabakogudused revolutsioonijärgsel ajal Venemaa ühed innukamad poliitilisel areenil sõnavõtjad ja organiseerujad. Eesti omariikluse ajal kuulus Kaups aga 1938. aastast riigivolikogu koosseisu (Valitud ja valitsenud 1999: 259). Tõsi, omariikluse aastakümnetel vabakogudustes valitsev terav vahekord usuelu ja ühiskonnaelu vahel leevenes. 1917. aasta revolutsiooni tuules oli märtsis Petrogradis vabakogudusliku taustaga Ivan Prohhanovi ettevedamisel loodud Kristlik-Demokraatlik Liit, eesmärgiga nõuda seisustevaba usuelu ellu viimist, senise administratiivjaotuse kaotamist ja muu hulgas ka naistele võrdsete õiguste andmist. Aprillis loodi evangeeliumi kristlaste palvemajas Tallinnas Kristlik-Demokraatliku Liidu Tallinna osakond (Kristlik-Demokratiline Liit 1917, 2).

Niisiis tõstatas vabadus usuorganisatsioonide ringides revolutsioonijärgses muutuste õhkkonnas hulgaliselt küsimusi, millest peamine

kõlas nii: kuivõrd suure vabaduse peab ja tohib ühiskondlik vabadus tagama usuorganisatsioonide sees? Küllap olid eri osapooled selles mõttes ühel meelel, et kristlik kirik kuulutab Kristuse igavikulist sõnumit, küsimus peitus aga selles, milline on selle sõnumi tähendus ühiskonna ja inimeste jaoks. Selle revolutsiooni ajal tekkinud arutelu jätkuks oli 1920.–1930. aastatel maha peetud elav diskussioon, mis hõlmas ühelt poolt poliitilist vasakpoolsust, mille eestkõnelejad religiooni ja usuorganisatsioonide tähendust ülearu kõrgelt ei hinnanud, ning teiselt poolt kirikutes ja kogudustes enestes maha peetud usulist diskussiooni.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad:

EELKKA = Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv
Протоколы Естляндской Евангелическо-Лютеранской
Консисторий за 1916 годъ и 1917.
RA = Rahvusrhiiv
ERA 1201 EELK Ida-Harju praostkond

Perioodika:

Eesti Evangeeli-usu kirikukogu kokkukutsumine 1917. – Postimees,
nr 100, 5.5. 3.
Ka üks ettepanek 1917. Ka üks ettepanek „waba” kiriku asutamiseks.
– Ristirahva Pühapäevaleht, nr 33, 17.8., 129–130.
Kirik kui kultura-tegur. 1917. – Ristirahva Pühapäevaleht, nr 28,
13.7.1917, 109–110.
Meie konverentsist. 1917. – Teekäija, nr 2, 1917, 24.
Märgukiri 1916. Märgukiri Eesti õigeusu koguduste elu uuendamise
kohta. – Päevaleht, nr 290, 23.12., 2.
Usuvabade kodanikkude registreerimine. – Tallinna Teataja, nr 50,
3.3.1920, 6.
12 lauset... 1917. 12 lauset Eestimaa Ew.-Lutheruse usu waba kiriku
ukse külge. –Ristirahva Pühapäevaleht, nr 23, 8.6., 90.

Kirjandus:

Andresen, L. 2002. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu III. Kooli-
reformid ja venestamine (1803–1918). Tallinn.
Destivelle, O.P., H. 2015. The Moscow Council (1917–1918). The Crea-
tion of the Conciliar Institutions of the Russian Orthodox Church.
Notre Dame.
Kalkandjjeva, V. 2015. The Russian Orthodox Church, 1917–1948.
From decline to surrection. London, New York.
Karjahärm, T. 2010. Eesti saavutab autonoomia. – Eesti ajalugu
V: Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja Sulev

- Vahtre, tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg. Tartu, 411–423.
- Kaups, K. 1917.** Kas peame kaasa tegema? – Teekäija, nr 3, 1917, 36–41.
- Kokla, K. 1917.** Baltimaa õigeusuliste üleüldine koosolek. – Usk ja Elu, nr 29/30, 25.7.1917, 277–279.
- Kristlik-Demokratiline Liit. 1917.** Tallinn.
- Must, A. 2016.** Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu.
- Pilli, T. 2018.** Vabakirikud. Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu, 288–299.
- Reiman, V. 2008.** Mis meist saab? Koostanud Hando Runnel. Tartu.
- Rimestad, S. 2012.** The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940). Frankfurt am Main.
- Rohtmets, P; Salumäe, E. 2011.** Eesti evangeelse luterliku vaba rahvakiriku asutamisest. – Akadeemia, nr 6, 1135–1178.
- Rohtmets, P. 2016.** Kes oli Paul Kulbusch? – Kalender 2017. Toimetaja Gondo Olevsoo. Tallinn, 92–102.
- Rohtmets, P; Altnurme, R. 2018.** Luterlus. – Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu, 224–244.
- Saard, R. 2000.** Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1870–1917. Helsingi.
- Schvak, T. 2015.** Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänaseni. – Mitut usku Eesti IV. Tartu, 40–86.
- Schvak, T. 2018.** Õigeusk. – Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele. Koostaja ja toimetaja Riho Altnurme. Tartu, 245–270.
- Škarovski 2010 = Шкаровский, М.В. 2010.** Русская Православная Церковь в XX веке. Москва.
- Valk, P. 1997.** Ühest heledast laigust Eesti kooli ajaloos. Tallinn.
- Valitud ja Valitsenud. 1999.** Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999. Koostanud Jaan Toomla. Tallinn.
- Viirsalu, V. 2001.** Loojangu eel. Tartu.
- 1922. a üldrahvalugemise andmed. 1924.** Vihk II Üleriikline kokkuvõtte Tabelid. Tallinn.

REFORMING RELIGIOUS ORGANISATIONS IN ESTONIA DURING THE REVOLUTIONARY YEAR OF 1917

Summary

The fall of the Russian Empire during the 1917 Russian revolution unchained the Russian state from the previous imperial order and brought autonomy to Estonia. The Russian state declared all restrictions that had been imposed on religious associations invalid and wished to move towards the separation of church and state. It was a signal for religious organizations to go ahead with the reforms they had been hoping to carry out for more than two decades.

In this article these reforms are analyzed, taking into account the context of the previous imperial order and the previous attempts for reform. The reforms of 1917 had an impact on the general understanding of how religious associations had to be run, at the same time they reflected the diversity of views that shaped the environment to implement the change.

On the one hand there was great expectation among Estonians to pull the churches closer to their members. The Estonian religious landscape was dominated by two churches: the Lutheran (78% of the population) and the Orthodox church (19% of the population). In both institutions the Estonian majority was keen to get into power and carry out reforms, which would take into account a spirit of religious tolerance and national character. To become spiritually free, one needed to become administratively independent. Both churches were successful in moving toward that direction.

However, with spiritual freedom the situation was a bit more complicated. In addition to the voice of the Estonian majority, in the Lutheran church there was an opposite view, according to which the church had to be freed from its lazy and immoral members, i.e. nominal Christians, to become a truly pure body of Christ. The emphasis on the quantity of members had been the reason why the church had so far not been favored by Estonians. The moral argument together with the national sentiment was mentioned in the discussions

among the Free church members too. There a certain conflict with the rest of the society and social thought shaped the self-determination of the communities.

In conclusion these debates had an impact on the understanding of how religious associations saw themselves as members of the society, how they defined their membership and their rights as well as obligations, and finally how they coped with their history.

Keywords: 1917 Russian revolution, State and church relations, Estonian Evangelical Lutheran Church, Estonian Apostolic-Orthodox Church, Estonian free churches, Bishop Platon